

KORIJENI RAWLSOVA POIMANJA DOBRA KAO ETIČKE VRIJEDNOSTI

MARKO JAKIĆ
Split

UDK: 1 Rawls, J.:111.84:17
Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 3. X. 2011.

Tema članka je utvrđivanje europskih i posebice mediteranskih korijena poimanja moralnoga dobra kao temeljne etičke vrijednosti u konstruktivizmu Johna Rawlsa. Budući njegov društveni konstruktivizam polazi od utvrđivanja općih temeljnih vrijednosnih (aksioloških) postavki dobra, etičko poimanje istih jedna je od temeljnih postavki ove filozofije društva (socijalna filozofija). Istraživanje je poglavito oslonjeno na Rawlsovo djelo "*A Theory of Justice*", te je pokazalo da korijeni sežu do Aristotelova i Kantova poimanja općih i temeljnih etičkih postavki. Stoga su izvedene logičko-ontologijske usporednice u odnosu na Aristotelovo teleološko i na Kantovo fenomenološko određenje. Usporednica je pokazala da Rawls u određenoj mjeri slijedi Aristotelovu teleološku definiciju dobra kao svrhovite djelatnosti, te ju je smjestio u temeljna načela svoje konstrukcije pravednoga društva. U odnosu na Kantovu etičku misao usporednica je pokazala da Rawls također slijedi postavke kategoričkog i hipotetičkog imperativa, uz nedovoljno uvjerljiv pokušaj kritike Kantovih postavki s aspekta *phaenomena* i *nuomena*. U zaključku se ukazuje na europske kontinentalne filozofske korijene ove analitičke filozofije društva.

KLJUČNE RIJEČI: *John Rawls, pravednost, etička vrijednost, dobro, ispravnost*

1. UVOD

"*Teorija pravednosti*" Johna Rawlsa jedno je od utjecajnijih djela koja pripadaju suvremenim filozofijskim promišljanjima društvena ustrojstva u anglo-američkoj analitičkoj filozofskoj tradiciji. Djelo je značajan nastavak prethodnih teorijskih promišljanja o pravednosti istih u okvirima ove tradicije. Odnosno: nastavak je promišljanja o pravednosti oblika društvena uređenja parlamentarnih demokracija s neprikosnovenim privatnim vlasničkim pravom nad materijalnim dobrima, čija se raspodjela vrši u skladu s različitim funkcionalnim ulogama koje imaju međusobno različiti slojevi u društvu. Kako se društveni slojevi u parlamentarnim demokracijama međusobno i razlikuju poglavito prema raspodjeli materijalnih društvenih proizvoda, te posljedično i prema mogućem društvenom utjecaju i političkoj moći, tako je Rawlsovo promišljanje neizostavno suočeno s problemom pravednosti društvena položaja pripadnika različitih društvenih slojeva. Društveni položaj u ovom smislu znači realno postojeću nejednakost u odnosu na vlasništvo nad materijalnim dobrima, te time posljedično moguću nejednakost u društvenom utjecaju i političkoj moći. Stoga je Rawlsovo promišljanje društvene realnosti svojevrsan teorijski prijedlog o slobodnom pristajanju na društveni ugovor koji bi trebao na ostvarivo najpravedniji mogući način omogućiti samopoštovanje svakom pojedincu, te time civilizacijski

prihvatljivu razinu svakom društvenom sloju. Filozofijski, ovaj ga je problem nužno vodio do pitanja o ontologijskim postavkama o ljudskom biću. Tj. do pitanja o uzrocima njegovih racionalnih, aksiologijskih i moralnih određenja. Pri tom je morao posegnuti za filozofijskom (višom) razinom apstrakcije koja ontologijsko-logički apstrahira od realnih okolnosti bilo kojeg konkretnog pojedinca čiji je društveni položaj u izvjesnoj mjeri već zadan samim rođenjem u nekoj realnoj društvenoj sredini. Moguć je prigovor kako je ovo apstrahiranje besadržajna filozofijska idealizacija koja se ne odnosi (ne referira) ni na što konkretno u društvenoj realnosti. No moguć je i sljedeći, mislim dovoljno uvjerljiv, filozofijski odgovor: ontologijski-logičko apstrahiranje od konkretnih društvenih okolnosti je filozofijski metodologijski postupak poduzet u svrhu određenja temeljnih obilježja ljudskih bića kako bi posljedično bilo moguće istraživanje o pravednosti pristajanja na određeni konkretan društveni ugovor. Ugovor kojega bi se filozofijskim argumentom moglo opravdati u smislu slobodna racionalna teorijskog izbora razložno prihvatljiva bilo kojem konkretnom pripadniku određena demokratskog društvena ustrojstva.

Svrha ovog članka pokazati je kako se u temeljima Rawlsova društvenog konstruktivizma kao bitna odrednica nalazi filozofijsko (etičko) poimanje dobra kao moralne vrijednosti. U Rawlsovu teorijskom prijedlogu promišljeno u okvirima analitičke filozofske tradicije. No bez obzira na posebnost analitičkoga pristupa, čija je opća značajka npr. izbjegavanje ontologije uz pomoć reduciranja "metafizike" na semantički pretpostavljeno "jasniju" logičku analizu, mislim da je moguće pokazati kako Rawlsov teorijski prijedlog svoje korijene vuče iz kontinentalne europske filozofske tradicije. Jednim svojim bitnim određenjem i iz onog dijela ove tradicije koja je povijesno nastala na Mediteranu. Uvodno samo naznačujem: odredivši stupanj logičke apstrakcije do razine određenja koje izuzima realne društvene okolnosti bilo kojeg pojedinačna ljudskoga bića, Rawls je ustanovio načelo pravednosti kao nepristranosti (*fairness*). Djelovati u skladu s načelom pravednosti ujedno znači djelovati u skladu s kategoričkim imperativom. Usporednicu s Kantovom filozofijom moralnosti Rawls uspostavlja u odnosu na njegov pojam nepristranosti naspram Kantove autonomije kategoričkog imperativa. Odnosno; načelo pravednosti kategorički se odnosi na svakog pojedinca i njegove zahtjeve prema društvenoj sredini i autonomno je u odnosu na njih. Autonomija ovog kategoričkoga zahtjeva proizlazi iz kantovskoga tumačenja izražavanja ljudske naravi u smislu određivanja temeljnih obilježja ljudskih bića. U posebnom odjeljku pokušat ću dokazati kako je ovaj kontinentalni europski korijen prva od dviju bitnih odrednica Rawlsova poimanja etičkih vrijednosti. Ustanovivši ispravnost (*rightness*) i dobro (*goodness*) kao dva glavna pojma etike, uz pomoć kojih određujemo moralno vrijedne osobe, Rawls mjeru ispravnosti izvodi iz Aristotelova teleologijskog načela. Pri uobličavanju ove mjere ponovno poseže za logičkim korakom apstrakcije koja ga vodi do uvjetovanja općenite razine određenja temeljnih obilježja ljudskoga bića. Naime, ako pojedinac ima racionalan cilj, onda je isti postavljen u svrhu njegova osobnoga dobra. Ako taj isti racionalan cilj zadovoljava svakog pojedinca, onda je isti moralno ispravno prihvatljiv kao općedruštveno dobro. Općedruštvena prihvatljivost mjera je moralne ispravnosti racionalna cilja pojedinca. No stupanj apstrakcije mora biti dovoljno visok kako bi ontologijski bilo moguće izlučiti izvore temeljna poimanja moralnosti, te time uvjerljivo odgovoriti povijesno relativizirajućem skeptičkom argumentu. Naime tijekom povijesti u različitim društvima bilo je prihvatljivo npr. ropstvo, segregacija i rasna nejednakost. Stoga je građanska jednakost preduvjet društvena ostvarenja općedruštveno prihvatljiva poimanja moralnosti. Drugačije rečeno: budući građansku jednakost jamči jednakost pred zakonima, a zakoni su normirani izraz moralnosti, općedruštveno prihvatljivi zakoni mogu biti samo oni koji su u

skladu s etičkim poimanjem ontologijskih izvora moralnosti. Utoliko je društveni preduvjet ostvarenja moralnosti utemeljen na ontologijskim izvorima. Time je Rawls izbjegao logičku cirkularnost određenja društvene moralnosti i ujedno odgovorio na skeptičke prigovore povijesnog relativizma. U prethodno spomenutom posebnom odjeljku pokušat ću naznačiti kako ovo Rawlsovo utemeljenje ima aristotelovske mediteranski korijene.

2. DOBRO

Usporedivši istinitost kao nezamjenjivu mjeru bilo kojeg odnosa (referentna) i semantički smisljena teorijskog sustava mišljenja, s pravednošću kao nezamjenjivom mjerom bilo koje teorijske konstrukcije društvena ugovora, Rawls je cjelokupnu "*Teoriju pravednosti*" usmjerio ka ispitivanju temelja druge od ovih dviju tvrdnji. Kako općenita teorijska konstrukcija prihvatljivo pravedna društvena ugovora neizostavno mora odrediti raspodjelu svih društveno značajnih vrijednosti, iste je promotrio odredivši ih kao opća društvena dobra. Pri tom odnos istinitosti i pravednosti nije imao samo značaj usporednih teorijskih mjerila nego i međusoban logički odnos dijela i cjeline. Naime istinitost je u odnosu na bilo koji referentan sustav mišljenja nesumnjivo teorijsko-spoznavno utemeljen zahtjev. S druge strane, pravednost je u odnosu na bilo koje društveno ustrojstvo nesumnjivo etički utemeljen zahtjev. Tako su istraženi temelji društvene pravednosti ujedno dio teorijsko-spoznavna zahtjeva za istinitošću o bilo kojoj vrsti i obliku društvena uređenja. Općenito: mjera pravednosti analitički omogućuje istraživanje istine o realno ostvarenim oblicima društvenih uređenja. Kantovski rečeno: analitički istražena društvena dobra i načini njihove raspodjele, budući su pod kategoričkim zahtjevom za pravednošću, logički su ujedno dio općeg teorijsko-spoznavna kategoričkoga zahtjeva za istinitošću o bilo kojem obliku društvena uređenja. Stoga opći metodologijski zahtjev neizostavno određuje: istraživanje o istini bilo kojeg povijesno ostvarena oblika društvena uređenja uz pomoć mjere pravednosti, dio su teorijsko-spoznavna zahtjeva za istinitošću bilo kojeg referentna teorijskog sustava mišljenja. Ovaj opći metodologijski zahtjev moguće je uočiti na više mjesta u "*Teoriji pravednosti*". Posebice kada Rawls usporedno vrjednuje onovremene realno postojeće oblike društvenih uređenja. No mjera pravednosti, makoliko bila nužna za procjenu prihvatljivosti određena oblika društvena uređenja, nije ujedno i dovoljna. Naime opći teorijski zahtjev za referentnošću bilo kojeg smisljena teorijskog sustava mišljenja nesumnjivo je zahtjev za činjeničnom potkrjepom u prilog, ili protiv, prihvatljivosti

¹ Cit. Rawls, John "It is necessary, then, to recognize that market institutions are common to both private-property and socialist regimes, and to distinguish between the allocative and the distributive function of prices. Since under socialism the means of production and natural resources are publicly owned, the distributive function is greatly restricted, whereas a private-property system uses prices in varying degrees for both purposes. Which of these systems and the many intermediate forms most fully answers to the requirements of justice cannot, I think, be determined in advance." *A Theory of Justice*, Belknap Press Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2005. str. 273.

"Nužno je, stoga, prepoznati da su trgovačke institucije zajedničke i privatno-vlasničkim i socijalističkim vladavinama, te razlikovati mjesnu i raspodjeljujuću funkciju cijena. Budući su u socijalizmu sredstva za proizvodnju i prirodna bogatstva u javnom vlasništvu, raspodjeljujuća funkcija je jako sužena, dok privatno-vlasnički sustavi rabe promjenjive cijene za obje svrhe. Koji od ovih sustava i njihovih mnogih prijelaznih oblika mogu najbolje odgovoriti na zahtjeve pravednosti mislim da nije moguće unaprijed odrediti." [Prijevod moj]

određena oblika društvena uređenja.¹ Drugim riječima: koliko je pojedinačan oblik društvena uređenja u skladu s naravi ljudskoga bića u konačnici presuđuju činjenice povijesnog iskustva. Mjera pravednosti kao bitan etički zahtjev utoliko je nužan, ali ne i dovoljan uvjet cjelokupne procjene. No zahtjev za pravednošću mora biti uključen u cjelokupnu procjenu kao nužna posljedica istraženih ontologijskih izvora moralnosti ljudskih bića. Ontologijski izvor moralnosti, tj. inteligibilan "osjećaj" za pravednost, ne prilagođava se pojedinom povijesnom razdoblju, budući bi u tom slučaju cjelokupna Rawlsova etička konstrukcija završila u skeptičkom povijesnom relativizmu. No koji od oblika društvene organiziranosti bolje odgovara zahtjevima za pravednošću stvar je potkrijepe uz pomoć činjenica povijesnog iskustva. Naime procjenjivanje oblika društvene organiziranosti mjerilom pravednosti kao nužnim, a povijesnim činjenicama kao dovoljnim uvjetom procjene, osigurana je činjenična potkrjepa etičkog konstruktivizma, te ujedno odbijen prigovor povijesnog skepticizma.

Rawls društvena dobra prepoznaje kao opće i primarne društvene vrijednosti. U društvena dobra kao opće društvene vrijednosti uključuje: prirodne resurse, sredstva za proizvodnju, proizvode, javna dobra i institucije. No najutjecajnije opće društveno dobro je način na koji se koriste ove ekonomski nužne pretpostavke za uspješnost bilo kojeg određena povijesno ostvarena oblika društvena ustrojstva.² U društvena dobra kao primarne društvene vrijednosti uključuje: slobodu, mogućnost izbora, prihod i bogatstvo. No najutjecajnije primarno društveno dobro je samopoštovanje kako pojedinačna pripadnika društva tako i svakog posebna društvena sloja.

Odnos najutjecajnijeg općeg društvena dobra (način korištenja) i najutjecajnijega primarna društvena dobra (samopoštovanje) je odnos međusobne društvene funkcionalne zavisnosti. Ova međuzavisnost odnosi se na svakog pojedinačna pripadnika društva, te stoga posljedično i na sve postojeće slojeve u društvu. Naime nije moguće ostvariti uspješnost načina korištenja ekonomskih pretpostavki nekog društvena ustrojstva, ako nije zadovoljeno društveno samopoštovanje pripadnika istog. Vrijedi i obrat: nije moguće zadovoljiti samopoštovanje pripadnika nekog društvena ustrojstva, ako nije zadovoljena uspješnost istog.

Mislim da Rawlsovo uspostavljanje općenite razine međusobnih odnosa funkcionalnih teorijskih društvenih odrednica zahtijeva primjerenu razinu ontologijsko-logičke analize. Naime njegov pokušaj konstrukcije cjelokupna društvena ustrojstva utemeljen je na etičkim načelima i njihovim ontologijskim izvorima. Stoga mislim da slijedi kako Rawlsova regulativna načela trebaju biti istražena i obrazložena uz pomoć svojih izvora. Drugačije rečeno: budući filozofija određuje izvore društvenih načela, Rawlsovo teorijsko konstrukcijsko istraživanje u svojim temeljima ima filozofijski prijedlog. Stoga nije neobično što njegova cjelovita teorija o društvu u svojoj konstruktivnoj jezgri ima etiku. Metodologijski, njegova konstrukcija je zahtijevala jedan bitan korak: istražiti temeljne moralne sklonosti ljudskih bića, utvrditi

² Cit. ibid. "Given the definition of a rational plan, we may think of these goods as those activities and ends that have features whatever they are that suit them for an important if not a central place in our life. Since in the full theory rational plans must be consistent with the principles of justice, the human goods are similarly constrained." str. 425.

"Uz danu definiciju racionalna plana, trebamo misliti o ovim dobrima kao o onim aktivnostima i ciljevima, ma koji oni bili, koji su od takvog značaja da njihovo ostvarenje ima važno, ako ne i središnje mjesto u našem životu. Budući u cjelovitoj teoriji racionalni planovi moraju biti u skladu s načelima pravednosti, ljudska dobra su slično ograničena" [Prijevod moj]

njihove ontologijske izvore, izraziti ove izvore uz pomoć moralnih načela, te uz pomoć istih konstruirati teoriju o što je moguće pravednijem funkcioniranju društva.

U sljedećem odjeljku pokušat ću prikazati temeljne postavke dijelova ove konstrukcije, s posebnim obzirom prema pojmu moralnoga dobra, ne zanemariivši istovrsan značaj međusobnih odnosa istog prema pojmovima pravednosti i ispravnosti.

3. RASPODJELA DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI

Činjenica je da prirodna bogatstva teritorija na kojemu je ostvaren neki oblik društvena ustrojstva predstavljaju prirodnu zadanost u smislu ekonomski nužne pretpostavke o kojoj itekako bitno ovisi uspješnost njegova funkcioniranja. No ovu prirodnu zadanost moguće je koristiti na različite racionalne načine. Racionalnost korištenja može biti npr. u korist dobra samo malenoga broja pojedinaca ili samo uskog društvena sloja. Time nije prekršeno opće načelo o racionalnim ciljevima. U ovom slučaju radilo bi se o racionalnim ciljevima pojedinaca ili uskoga sloja pripadnika tog društva, ali je prekršena kako opća tako i primarna društvena vrijednost. Odnosno, prekršen je: 1) Način na koji se koriste ekonomske pretpostavke, što rezultira osiromašenjem. 2) Samopoštovanje pripadnika oštećenih slojeva, što rezultira nezadovoljstvom.

Dakle, o pravednosti raspodjele ovisi uspješnost društvena funkcioniranja. Pravednost je nesumnjivo etički zahtjev. Štoviše, zahtjev za pravednošću kategoričko je načelo, nužan i nezaobilazan uvjet, bitan dio povijesna vrjednovanja i mjera prihvatljivosti bilo kojeg društvena ustrojstva. Kako u Rawlsovoj teorijskoj konstrukciji društva (teoriji pravednosti) ovo etički utemeljeno načelo ima središnje mjesto, pokušat ću naznačiti neke njegove povijesno-filozofske izvore, s nadom da neću pogriješno protumačiti sama Rawlsova stanovišta. Pri tom ću se orijentirati prema međusobnim odnosima pojmova: pravednost, dobro i ispravnost, onako kako njihova značenja Rawls određuje u "*Teoriji pravednosti*".

Pravednost (*Justice*): Društvena pravednost središnja je mjera slobode i jednakosti pojedinačnih subjekata u teorijski racionalno konzistentno opisanim mogućim oblicima društvenih ugovora. Javno poimanje pravednosti temelj je svake dobro uređene društvene strukture.³ Ovaj temelj omogućen je općeljudskim smislom za pravednost. Njegova regulativna funkcija uspostavljanje je ravnoteže između međusobno suprotstavljenih težnji subjekta: s jedne strane njegovih osobnih ciljeva, a s druge njegova inteligibilna osjećaja za pravednost. Stoga svaka racionalno utemeljena etička teorija mora uključiti skup načela kao naučavanje o pravednosti. Sam pojam pravednosti određen je ulogom njezinih načela pri raspodjeli društvenih vrijednosti. Postupkom apstrahiranja od realna društvena položaja svakog pojedinačna subjekta moguće je uspostavljanje prvobitna

³ Cit. ibid. "Justice is the first virtue of social institutions, as truth is of systems of thought. A theory however elegant and economical must be rejected or revised if it is untrue; likewise laws and institutions no matter how efficient and well-arranged must be reformed or abolished if they are unjust." str. 3-4

"Pravednost je prva vrijednost društvenih institucija, kao što je to istina u sustavima misli. Makoliko neka teorija moguće bila skladna i ekonomična mora biti odbijena ili ispravljena ako nije istinita; kao što zakoni i institucije, bez obzira koliko su učinkoviti i dobro osmišljeni moraju biti reformirani ili napušteni ako su nepravedni" [Prijevod moj]

položaja kao filozofijskoga zahvaćanja pravednosti kao nepristranosti.⁴ Ovakav postupak odlučujući je za racionalno razložnu prihvatljivost dobro uređena društvena ugovora. Regulativna funkcija načela pravednosti utemeljena je na intuitivnoj ideji o shemi društvene kooperativnosti kao ograničenju dva međusobno suprotstavljena subjektivna interesa. No samo prihvaćanje sheme društvene kooperativnosti nije uvjetovano pristajanjem uz određeni oblik društvena ustrojstva, nego prihvaćanjem određenih moralnih načela. Međusoban odnos konstrukcijskog načela pravednosti i utilitarističkoga načela korisnosti u istom je stupnju analogijske usporedljivosti u kojem je međusoban odnos usporedivosti kantovski pojmljena kategoričkog i hipotetičkog imperativa. Stoga je konstrukcijsko načelo pravednosti nezavisno od utilitarističke slučajnosti i dano opisom prvobitna položaja i njegovim kantovskim poimanjem.⁵

Ispravnost (*Rightness*): Društvena ispravnost je način postupanja u međusobnim odnosima pojedinačnih subjekata u skladu s načelom pravednosti. Ona zahtijeva određen stupanj društvene samosvijesti u smislu uzdržavanja od nezasitne želje za posjedovanjem dobara koja s pravom pripadaju drugom. Ispravnost kao uzdržavanje od nepravednosti Rawls veže uz Aristotelov pojam *πλεονεξία*.⁶ U osnovi ispravnosti koja određuje način društvenog postupanja, stoji etički sustav utemeljen na načelu pravednosti.⁷ Aristotelovski pojam uzdržavanja Rawls preko pojma ispravnosti određuje kao ograničenje. Odnosno: Uzdržavanje od nepravednosti ujedno je ograničenje iste uz pomoć ispravnog djelovanja u skladu s načelom pravednosti.

⁴ Cit. ibid. "The principles of justice are chosen behind veil of ignorance. This ensures that no one is advantaged or disadvantaged in the choice of principles by the outcome of natural chance or the contingency of social circumstances. Since all are similarly situated and no one is able to design principles to favor his particular condition, the principles of justice are the result of a fair agreement or bargain. For given the circumstances of the original position, the symmetry of everyone's relations to each other, this initial situation is fair between individuals as moral persons, that is, all rational beings with their own ends and capable, I shall assume, of a sense of justice." str. 12

"Načelo pravednosti je izabrano iza vela neznanja. To osigurava da nitko nije u prednosti ili zapreci pri izboru načela zbog prirodne slučajnosti ili slučaja društvene okolnosti. Budući su svi slično određeni nitko ne može oblikovati načela u korist svojih posebnih uvjeta, te su načela pravednosti rezultat nepristrana dogovora ili pogodbe. Za dane okolnosti nepristranosti simetrija međusobnih odnosa ove početne situacije je nepristran odnos između pojedinaca kao moralnih osoba, racionalnih bića s njihovim osobnim ciljevima i sposobnostima i pretpostavljam: sa smislom za pravednost." [Prijevod moj]

⁵ Cit. ibid. "Our moral sentiments display an independence from the accidental circumstances of our world, the meaning of this independence being given by the description of the original position and its Kantian interpretation." str. 475

"Naši moralni osjećaji pokazuju nezavisnost u odnosu na slučajne okolnosti našega svijeta, značenje ove nezavisnosti je dano opisom nepristrane okolnosti i njezinim kantovskim tumačenjem." [Prijevod moj]

⁶ Cit. ibid. "The more specific sense that Aristotle gives to justice, and from which most familiar formulations derive, is that of refraining from *pleonexia*, that is, from gaining some advantage for oneself by seizing what belongs to another, his property, his reward, his office, and the like, or by denying a person that which is due to him, the fulfillment of a promise, the repayment of a debt, the showing of proper respect, and so on." str. 10

"Posebniji smisao koji Aristotel pridaje pravednosti i iz kojeg izvodi većinu poznatih određenja slijedi iz *pleonexia*, tj. iz uzdržavanja od stjecanja vlastite prednosti prisvajanjem onog što pripada drugome, njegova vlasništva, njegove nagrade, poslovanja i sličnog, ili odricanja od osobe kojoj je dužan, neispunjavanja obećanja, nevraćanja duga, nepokazivanje zaslužena poštovanja, itd." [Prijevod moj]

⁷ Cit. ibid. "Obviously if justice as fairness succeeds reasonably well, a next step would be to study the more general view suggested by the name "rightness as fairness." cit. str. 17

"Očividno, ako pravednost kao nepristranost uspijeva razumno dobro, sljedeće korak bio bi proučavanje općenitijeg pristupa predložena pod nazivom 'ispravnost kao nepristranost'." [Prijevod moj]

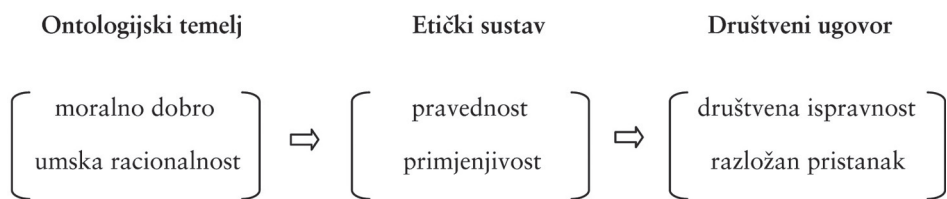
Dobro (*Goodness*): Moralno dobro temelj je općeljudskog poimanja moralnosti. Općeljudsko poimanje moralnosti je uz pomoć etičkog sustavnog promišljanja izraženo kao načelo pravednosti. Načelo pravednosti mjera je ispravnosti društvena djelovanja. Ispravnost društvena djelovanja ograničenje je u odnosu na pojedinačne zahtjeve prema društvenim dobrima. Moralno dobro je pojam nezavisan od pojma ispravnosti. Štoviše, moralno dobro je utemeljujuće u odnosu na društvenu ispravnost. Odnosno: budući je pravednost mjera ispravnosti, a moralno dobro mjera pravednosti, slijedi da je moralno dobro posredna mjera ispravnosti.⁸ Time je potvrđeno stanovište o moralnom dobru kao temelju općeljudskog poimanja moralnosti u smislu izražavanja ljudske naravi kao slobodnih i međusobno ravnopravnih racionalnih bića. Ovaj temelj u cijelosti je nezavisan od bilo kojih mogućih posebnih društvenih okolnosti. Moralni osjećaji emotivne su posljedice racionalno domišljena moralna pojma i na njemu utemeljenih moralnih načela. Stoga psihologija koja se bavi problemom moralnosti mora u svojoj osnovi imati filozofijski domišljene izvore o naravi ljudskog bića. Pri tom poimanje moralnoga dobra kao racionalan filozofijski odgovor u odnosu na problem društvenog zla odlučujuće utječe u smislu uzdržavanja od djelovanja pod utjecajem negativnih emocija.

Zbog prethodno izloženog, mislim da je moguće izlučiti sljedeću ontologijsku jezgru Rawlsove etičke konstrukcije pravednosti: Prihvatljivost teorijski suvislo određenih mogućih oblika društvenih ugovora ovisi o prihvatanju etičkih načela čija je mjera racionalno istražena društvena pravednost. Mjera društvene pravednosti racionalno je prihvatljiva teorijska konstrukcija u odnosu na dvije međusobno suprotstavljene, a filozofijski idealno postavljene, teorije o psihološkim obilježjima ljudskoga bića. Naime u odnosu na: s jedne strane naučavanje koje psihologijski određuje čovjeka kao egoistično, a s druge strane na naučavanje koje ga određuje kao altruistično biće. Povijesne činjenice su do sada negativno presudile u odnosu na ove obje filozofijski međusobno idealno suprotstavljene psihologijske definicije. Rawls je ponudio konstrukciju koja ne bi ideologijski i/ili represijski pokušavala uskladiti stvarnost s definicijom. Upravo obratno: uvažio je oba psihološka obilježja idealno ontologijski ih ne suprotstavljajući međusobno isključujućim definicijama. Nadalje, uz pomoć temeljnih ontologijskih obilježja moralnosti i racionalnosti konstruirao je etičku teoriju za koju je ustvrdio društveno razložnu prihvatljivost. Taj razložno prihvatljivi oblik društvena ustrojstva je prema Rawlsovu mišljenju utemeljen na političkom liberalizmu. Suočen s neprijepornom činjenicom da povijesno ostvareni oblici parlamentarnih demokracija u sebi

⁸ Cit. ibid. "In contrast with teleological theories, something is good only if it fits into ways of life consistent with the principles of right already on hand. But to establish these principles it is necessary to rely on some notion of goodness, for we need assumptions about the parties' motives in the original position. Since these assumptions must not jeopardize the prior place of the concept of right, the theory of the good used in arguing for the principles of justice is restricted to the bare essentials. This account of the good I call the thin theory: its purpose is to secure the premises about primary goods required to arrive at the principles of justice. Once this theory is worked out and the primary goods accounted for, we are free to use the principles of justice in the further development of what I shall call the full theory of the good." str. 396

"U razlici s teleologijskim teorijama; nešto je dobro samo ako odgovara životnim putovima koji su usklađeni s načelima ispravnosti koja već imamo pri ruci. No da bi uspostavili ova načela nužno je osloniti se na nekakav pojam dobra, budući trebamo pretpostavke o motivima osoba u nepristranoj okolnosti. Budući ove pretpostavke ne smiju ugroziti prvo mjesto pojma ispravnosti, teorija dobra uporabljena pri dokazivanju načela pravednosti ograničena je do same bitnosti. Ovo poimanje dobra nazivam uskom teorijom: njezina nakana je osiguranje uvjetaka primarnih dobara potrebnih kako bi došli do načela pravednosti. Jednom kada je ova teorija izvedena i kada su primarna dobra određena, slobodni smo načela pravednosti uporabiti za razvijanje onog što ja zovem punom teorijom dobra." [Prijevod moj]

sadrže činjenice koje je moguće protumačiti u skladu s bilo kojim od prethodno navedenih dviju međusobno suprotstavljenih psihologijskih definicija, morao je izbjeći prigovor da je njegov prijedlog samo teorijski kompromis u odnosu na iste. No njegovo uvažavanje činjenice realno postojećih nejednakosti u odnosu na vlasništvo nad materijalnim dobrima i istovremeno odbijanje moguće posljedične nejednakosti u pravima, mogućnostima i samopoštovanju daleko su od pukog teorijskog kompromisa. Mogućnost slobodne tržišne utakmice slika je dinamičnog društvenoga natjecanja s nužnim pravničkim okvirom (normiranim etičkim sustavom) kao ograničenjem u odnosu na obje prethodno spomenute krajnje (ekstremno) suprotstavljene definicije. No etički sustav koji pretpostavlja pravednost i razlošan pristanak uz određeni oblik društvena ustrojstva nije moguć bez definicije svog ontologijskog temelja: bitnih obilježja ljudskoga bića! Rawls izdvaja dva: moralno dobro i umsku racionalnost. Naime njegov izraz "osjećaj za pravednost" ne označuje osjećaj u smislu emocije, nego je racionalan osjećaj za pravednost rezultat umske intuicije. Etički sustav kao teorijski opis načela pravednosti i kao predložak za pravnički društveni okvir izvire iz općeljudskog "osjećaja" za pravednost, a emocije vezane uz moralnost posljedica su inteligibilne intuicije dobra kao izvora društvene ispravnosti. Logičko-ontologijski orijentirana shematski prikaz Rawlsove teorijske konstrukcije:



Budući je shema ontologijski uzročno-posljedično orijentirana, treba dokazati razloge uspostavljanja njezinih uzročnih nizova. Tako ćemo reći da je dobro ono što je pravedno, a zlo ono što je nepravedno. Reći ćemo da je zlo ubiti, no za slučaj nužne obrane od osvajača nećemo bezuvjetno tvrditi da je to i nepravedno. Reći ćemo da je dobro pomagati slabije, no riječ dobro u ovom slučaju nećemo zamijeniti s riječju pravedno. Reći ćemo da laž općenito nije dobra, ali će o sadržaju te laži i okolnostima u kojoj je izgovorena ovisiti je li ona i nepravedna. Pojam moralnoga dobra nije zamjenjiv s pojmom pravednosti. Njihov odnos moguće je odrediti u smislu logičko-semantičkog uvjetovanja dijela i cjeline. Posebice je ovo uvjetovanje moguće jasno odrediti ako ih pokušamo izjednačiti. Naime za slučaj takvog logičko-semantičkoga izjednačavanja dobili bi sljedeće uvjetovanje: moralno dobro bi bilo dovoljan uvjet za pravednost, a pravednost nužan uvjet za moralno dobro. Vrijedio bi i obrat. Tako bi moralno dobro bilo nužan, ali ne i dovoljan uvjet za pravednost. Semantičko uvjetovanje smisleno ne dozvoljava ovakvu mogućnost. Dakle, moralno dobro uzrok je pravednosti, a društvena ispravnost posljedica prva dva člana ovog uzročna niza. Ontologijski slijedi: moralno dobro izvor je pravednosti. Kantovskim riječima izrečeno: moralno dobro dio je kategoričkoga, a pravednost i posljedično ispravnost dio hipotetičkoga imperativa. Stoga moralno dobro pripada apriornom, a čin pravednosti i čin ispravnosti aposteriornom području filozofijskoga istraživanja. Naime nema pravednosti koja nije dobra, ali bi besmisleno bilo reći da je *a priori* utemeljeno moralno dobro ujedno i pravedno.

Umska racionalnost prvi je član drugog uzročna niza. Utemeljena je na Aristotelovu pojmu *voûç*, a ne na njegovu pojmu *τέλος*. Naime, bez uma čovjek ne bi mogao postavljati nikakav cilj, pa ni takav koji bi rezultirao primjenjivom etičkom teorijom

koja bi bila razložno društveno prihvatljiva od strane neke društvene zajednice. Time je dokazano uspostavljanje drugog uzročna niza.

No Rawls navodi primjer o prijedlogu pregovarača koji imaju politički nadmoćnu pregovaračku poziciju koji je racionalan s obzirom na njihov osobni interesni cilj, ali je istovremeno krajnje nerazložan i podao.⁹ Stoga je potrebno sljedeće podrobnije objašnjenje: razložnost je posljedica etičke teorije čiji je središnji pojam pravednost. Etička teorija čiji je središnji pojam pravednost sigurno nije izvan-umski iracionalno postavljena. Kao što ni razložnost ne može biti iracionalna. Umska racionalnost je dovoljan uvjet razložnosti, no razložnost može biti samo nužan, ali ne i dovoljan uvjet racionalnosti. Obrat je logičko-ontologijski besmislen. Naime racionalno možemo logički opisati svaki cilj, ali svaki cilj ne možemo i moralno opravdati. Stoga razložnost ne možemo izvesti samo i isključivo samo iz ciljem definirane racionalnosti, budući cilj nužno ne pretpostavlja i moralnost. Kada je kontekst racionalnosti opće društveno dobro, um posjeduje logičko-ontologijske pretpostavke za etički opis i opravdanje moralnosti. Rawls zaključuje na komplementarnost.¹⁰ Ova komplementarnost čuva Rawlsovu teoriju društvena konstruktivizma kako od etičkog skeptičkog relativizma, tako i od spoznajna skeptičkog iracionalizma.

Predložena shema određuje moralno dobro i umsku racionalnost kao temeljna ontologijska obilježja ljudskih bića koja uzročno omogućuju konstrukciju društveno primjenjiva etičkog sustava čija je jezgra pojam pravednosti, što uzročno omogućuje razložan pristanak na moralno ispravan društveni ugovor između slobodnih ljudskih bića.

4. DVA FILOZOFIJSKA UTJECAJA

Neprijeporna je činjenica da se Rawls u "*Teoriji pravednosti*" kritički određuje u odnosu na čitav niz autora poput npr. Rousseaua, Milla, Webera, von Humboldta, Hegela, Piageta, itd. U rasponu od socijalne filozofije, ekonomističke teorije, filozofije politike, pa sve do razvojne psihologije. Kako je svrha ovoga članka izdvojiti osnovne utjecaje na njegov etički konstruktivizam usredotočit ću se na utjecaj samo dva, u filozofijskom smislu značajna autora: Aristotela i Kanta. Mislim da su upravo ova dva autora filozofijski bitno utjecala na Rawlsovo djelo.

U ontologijski temelj određenja bitnih obilježja ljudskih bića Rawls smješta racionalnost. Vezanost uz Aristotelovu filozofiju mislim da je neupitna. Naime Rawls usvaja definiciju o čovjeku kao biću koje postavlja ciljeve. Ovu definiciju uspostavlja kao aristotelovsko načelo uz pomoć kojega je moguće analitički razlučivati međusobne odnose u društvu. Kritički svakako treba istaknuti da Rawlsovo svođenje Aristotelova pojma τέλος na pragmatične ciljeve pojedinca ni izdaleka ne iscrpljuje smisao ovog Aristotelova pojma. U Aristotelovoj filozofiji pojam τέλος se odnosi na svrhovitost univerzuma, potom na moralne svrhe, te tek na kraju na političke svrhe kojima cilj može biti sveopći interes zajednice ili osobni privatni interes pojedinca. No Aristotelova "zlatna sredina" kao φρόνησις pri odlučivanju, ima na

⁹ Cit. Rawls, John "Što je to što razložno razlikuje od racionalnoga? U svakodnevnom smo govoru svjesni razlike, a primjeri je odmah pokazuju. Kažemo: 'Njihov je prijedlog bio sasvim racionalan s obzirom na njihovu snažnu pregovaračku poziciju, no ipak je bio krajnje nerazložan, čak i podao'."

Politički liberalizam (prev. Filip Grgić), KruZak, Zagreb 2000, str. 44

¹⁰ Cit. ibid. "Kao komplementarne ideje, razložno i racionalno ne mogu stajati jedno bez drugoga." Str. 47

Rawlsa neposredan utjecaj. Ovaj utjecaj posebice je vidljiv kada pokušava ograničiti zlo uz pomoć ispravnosti. Naime njegovo poimanje ispravnosti je inačica Aristotelova pojma *πλεονεξια*. Njegovo odbijanje moguće posljedične nejednakosti u pravima, mogućnostima i samopoštovanju, a zbog neprijeporne nejednakosti u vlasništvu nad materijalnim dobrima, mislim da ujedno može biti razumljena kao njegova inačica uvažavanja povijesnih iskustava o društvenim ustrojstvima, a opet pod utjecajem Aristotelove *φρόνησις*. Naime Aristotel u "*Nikomahovoj etici*" definira pravednost kao ono što je zakonito, nepristrano i jednako.¹¹ Budući Rawls usvaja Aristotelov voūç u smislu umskog usmjerenja ka pravednosti kao etičke mjere jednakosti među jednakima, njegov korak apstrakcije u "nepristranim okolnostima" vodi upravo prema ovom izvorniku.

Rawlsovo uznastojanje na razložnosti slobodnog pristanka uz određeni oblik društvena ugovora, a temeljem primjenjiva etičkoga sustava, neposredno je vezano uz Kantovu filozofiju. Zbog Rawlsova nesumnjivog pozivanja na Kantov kategorički imperativ moguće je sasvim precizno ustanoviti njegovu vezanost uz ovaj izvornik. Naime: "Čini tako da način tvoga djelovanja može postati opće načelo", kritičari Kantove filozofije poglavito odbacuju kao puki formalni zahtjev koji se ne odnosi na bilo što u bilo kojem povijesnom odsječku realnosti. Pri tom rado zanemaruju da ovaj Kantov kategorički imperativ nužno zahtijeva djelovanje u skladu s nadosjetilnim moralnim dobrom. Naime, djelovanje u skladu s zlom nikako ne može postati opće načelo djelovanja! Da je volja za činjenjem dobra nužna i nezaobilazna pretpostavka kategoričkoga imperativa Kant i izrijeком potvrđuje.¹² Tvrdim: Rawlsov prvobitan nepristrani položaj, dakle sama ontologijska jezgra njegove cjelokupne etičke konstrukcije, počiva na Kantovu stajalištu o neuvjetovanom dobru. Nadalje tvrdim: Rawlsov pokušaj emancipacije u odnosu na Kantovu filozofiju samo je njegov kritički osvrt na ne baš dobro protumačenu istu. Rawls navodi stanovište Henryja Sidgwicka (*The Kantian Conception of Free Will*). Sidgwick Kantovu ontologijskom zasnivanju temeljnih obilježja ljudskoga bića zamjera: (a) Zasnivanje volje na slobodnom izboru, (b) Noumenalnost u definiciji, (c) Neprepoznatljivost naravi.¹³ Sidgwickova zamjerka

¹¹ Cit. Copleston, F. "In the Book Five of the Ethics Aristotle treats of Justice. Under Justice he understands (a) what is lawful and (b) what is fair and equal [E. N. , 1129 a 34]." *A History of Philosophy*, (volume 1), Continuum, London, New York 2003, str. 341

¹² "Naprotiv, moralno 'dobro' je po objektu nadosjetilno, za njega se dakle ni u kakvom opažaju ne može naći nešto korespondirajuće, te stoga izgleda da je moć suđenja pod zakonima čistog praktičnog uma izložena poteškoćama koje počivaju na tomu što zakon slobode treba primijeniti na činjenice koje se događaju u svijetu osjetilnosti i stoga pripadaju prirodi Međutim, zakonu slobode (kao kauzalitetu koji ničim nije osjetilno uvjetovan), stoga ni pojmu neuvjetovanog dobra, se ne može podmetnuti nikakav opažaj, dakle nikakva shema zbog njegove primjene *in concreto*" Usp. izvornik: "Hingegen ist das Sittlich-Gute etwas dem Objekte nach Übersinnliches, für das also in keiner sinnlichen Anschauung etwas Korrespondierendes gefunden werden kann, und die Urteilskraft unter Gesetzen der reinen praktischen Vernunft scheint

daher besonderen Schwierigkeiten unterworfen zu sein, die darauf beruhen, daß ein Gesetz der Freiheit auf Handlungen, als Begebenheiten, die in der Sinnenwelt geschehen, und also so fern zur Natur gehören, angewandt werden soll..... Aber dem Gesetze der Freiheit, (als einer gar nicht sinnlich bedingten Kausalität,) mithin auch dem Begriffe des Unbedingt-Guten, kann keine Anschauung, mithin kein Schema zum Behuf seiner Anwendung in concreto untergelegt werden." Kant. I. *Kritik der praktischen Vernunft*, www.gutenberg.org Pristup: 22. svibnja 2011.

¹³ Rawls, John "There is, however, a difficulty that should be clarified. It is well expressed by Sidgwick. He remarks that nothing in Kant's ethics is more striking than the idea that a man realizes his true self when he acts from the moral law, whereas if he permits his actions to be determined by sensuous desires or contingent aims, he becomes subject to the law of nature. Yet in Sidgwick's opinion this idea comes to naught. It seems to him that in Kant's view the lives of the saint and the scoundrel are equally the outcome of a free choice (on the part of the noumenal self) and

(a) proglašava ništavilo Kantova kategoričkog imperativa zbog tobožnje mogućnosti slobodnog izbora zla. Naime, prema Sidgwicku, Kant tobože uz pomoć slobodne volje izjednačava dobro i zlo, živote podlaca i svetaca. Ovaj zaključak utemeljen je na tobožnjoj Kantovoj kauzalnosti odnosa noumenalne i fenomenalne navlastitosti (*self*) ljudskoga bića. Rawls prihvaća ozbiljnost ovog tobožnjeg Kantova nedostatka, te ispravlja Kanta uz pomoć "prvobitna položaja" koji tobože, za razliku od Kantova kategoričkog imperativa, cit.: "*...ne dovodi do moralne vanjske zapovijedi, nego do etike međusobnog poštovanja i samopoštovanja*". Sidgwickova zamjerka (b) proglašava noumenalnu nespoznatljivost u Kantovoj definiciji ljudskoga bića. Rawls potvrđuje ozbiljnost ovog prigovora prihvaćajući tobožnji noumenalan dio navlastitosti u Kantovoj definiciji ljudskoga bića. Sidgwickova zamjerka (c) posljedica je zamjerke (b). Rawls ovu posljedicu koristi kao tobože utemeljenu kritiku Kantova kategoričkoga imperativa, cit.: "*Kant nije pokazao da djelovanje na temelju moralnoga zakona izražava našu narav na prepoznatljiv način...*".

Sidgwickove prigovore, pa onda posljedično i Rawlsovo uvažavanje istih, moguće je obarati uz pomoć same Kantove filozofije. No samo ukoliko imamo u vidu cjelokupnu Kantovu filozofsku misao. Odnosno: prigovori otpadaju jasnim navođenjem ontologijskih i teorijsko spoznajnih temelja njegove cjelokupne misli. Kant je naime, ograničivši argumente o istinitosti spoznaje o svijetu kojeg nastanjujemo na *aposteriorno* područje znanstvena istraživanja, izdvojio φαίνεσθαι kao pojavu kako se ona pokazuje našim osjetilima i analitičkim moćima našega uma. Metafizičkom postavkom ustvrdio je da fenomen mora biti pojava nečega što je νοούμενον. Noumenon je nespoznatljiva, *transcendentna* stvar po sebi. No *transcendentalno* istraživanje analitičkih moći našega uma na *apriornom* je području znanstvena istraživanja. Vezati dakle Kantovo poimanje nadosjetilna neuvjetovana, *a priori* određena moralnog poimanja dobra uz *a posteriori* određenu pojavnu fenomenalnost iza koje stoji uzročni noumenon ne mislim da valjano tumači Kantovu misao. Naime, u slučaju ovakvog vezivanja, slijedi ništavilo ne samo kategoričkoga imperativa, nego i ništavilo npr. cjelokupne logike i matematike. Kategorički imperativ jest aposterioran sintetički sud, budući je regulativno etičko načelo, no moralno dobro koje ga uvjetuje je određeno apriornim transcendentalnim određenjem. I to u istoj onoj mjeri u kojoj su tako određeni npr. deduktivni zakoni logike. U suprotnom, npr. zakoni logike mogu postati dio tobožnje noumenalne navlastitosti u inače racionalnoj definiciji ljudskoga bića. Općenito: ako bi iza čistoga uma trebala stajati noumenalna nespoznatljivost, onda bi cjelokupna Kantova filozofija nužno završavala spoznajnom skepsom u odnosu na bilo koji aposterioran ili aprioran teorijski izričaj.

No spoznajna skepsa bi zahvatila kako istinitost kao nezamjenjivu mjeru bilo kojeg referentna semantički smisljena teorijskog sustava mišljenja, tako i pravednost kao nezamjenjivu mjeru bilo koje teorijske konstrukcije društvena ugovora. Stoga mislim da treba zaključiti: Jezgra Rawlsove etičke konstrukcije, njegov prvobitni nepristrani položaj, svoje rodno mjesto ima u Kantovu poimanju moralnoga dobra kao neuvjetovana dovoljna uvjeta bilo kojeg racionalno prihvatljiva teorijskog izričaja o moralnosti.

equally the subject of causal laws (as a phenomenal self). Kant never explains why the scoundrel does not express in a bad life his characteristic and freely chosen selfhood in the same way that the saint expresses his characteristic and freely chosen selfhood in a good one. Sidgwick's objection is decisive, I think, as long as one assumes, as Kant's exposition

may seem to allow, both that the noumenal self can chose any consistent set of principles and that acting from such principles, whatever they are, is sufficient to express one's choice as that of a free and equal rational being." *A Theory of Justice*, Belknap Press Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2005. str. 254-255

LITERATURA

John Rawls, *A Theory of Justice*, The Belknap Press Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, London 2005.

John Rawls, *Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures*, *Journal of Philosophy* 77, 1980.

John Rawls, *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb 2000.

Peter Singer, *Practical Ethics*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1979.

Brian Barry, *Theories of Justice*, Univ. of California Press, Berkely, Los Angeles 1989.

Aristotle, *The Metaphysics*, (translated by J. H. McMahon)

Aristotle, *Nicomachean Ethics*, (translated by W. D. Ross)

Frederick Copleston, *A History of Philosophy: Greece and Rome*, Continuum, London, New York 2003.

Immanuel Kant, *Kritik der praktischen Vernunft* (KANT-Project Gutenberg)

Immanuel Kant, *Kritik der Reinen Vernunft* (KANT-Project Gutenberg)

Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics*, Macmillan, London 1967.

THE ROOTS OF RAWLS' COMPREHENSION OF THE GOOD AS THE ETHICAL VALUE

SUMMARY

The subject of this article is to recognize European and particularly Mediterranean roots of understanding of a moral goodness as the fundamental ethical value in John Rawls' constructivism. Since his social constructivism starts with the determination of general axiological settings of goodness, ethical understanding of the same is one of the fundamental attitudes of his social philosophy. This investigation is mainly leaned on his "*A Theory of Justice*" and it is shown that its roots lead to Aristotle's and Kant's understandings of general and fundamental ethical attitudes. Some logical-ontological comparisons are shown with the respect of Aristotle's teleological and Kant's phenomenological attitudes. These comparisons show that in some respects Rawls follows Aristotle's teleological definition of goodness as teleological aim and this is the reason why he founded it among the fundamental principles of his construction of the rightful society. It is also shown that Rawls actually follows Kant's categorical and hypothetical imperative, with a not very persuasive criticism of Kant's attitudes from the standpoints of *phaenomena* and *nuomena*. Conclusively, the attention is drawn on European Continental philosophical roots of this analytical social philosophy.

KEY WORDS: *John Rawls, justice, ethical value, goodness, rightness*